

VENE PIDŽINITEST

Елена Перехвальская. Русские пиджины. Санкт-Петербург: Алтейя, 2008. 363 lk.

Tutvustatav raamat on kokkuvõtlik ja süstemaatiline ülevaade vene pidžinistest põhirõhuga vene siberi pidžinil.

Kuigi vene pidžinid on kreolistikas tuntud nähtus (eelkõige *russenorsk*), on seni nende kohta ilmunud vaid üksikuid artikleid ja seetõttu on koondkäsitlus teretulnud.

Eesti lugeja teab üldjuhul kreolistikast nii palju, kui sellest on kirjutatud

üldkeeleteaduse õpikutes või räägitud loengutes.¹ Et aga pidžineid, kreooli keeli ega segakeeli Eestis ei ole, pole kreolistide puudumine eriti ootamatu. Tõsi küll, üks „kandidaat”, mis võiks ehk olla kreolistide uurimisobjektiks, on ammuilma hääbunud *Halbdeutsch*, millest on kirjutanud Paul Ariste ja Ilse Lehiste,² kuid sellega *Halbdeutsch*’i uurimine kahjuks piirdubki ning kreolistika on vahepeal rikastunud uute keelefaktide, arusaamade ja uurimisparadigmadega.

Jelena Perehvalskaja on Venemaa tunnustatud sotsiolingvist, kellel on ulatuslik välitöö kogemus. Tema raamat on mõeldud eeskätt vene lugejale ja sisaldab üsna pikka ülevaadet pidžinistest ja kreooli keeltest kui keeletüübist ning kreolistika probleemistikust.

Raamat koosneb kolmest peatükist, tekstide kogumist ja siberi pidžini sõnastikust.

Esimeses peatükis antakse ülevaade pidžinistest ja kreooli keeltest üldiselt, päritoluteooriatest, dekrealisatsioonist, pidžini laienemisest ja stabiliseerumisest, suhetest teiste keelevariantidega.

Kreolistide õigustatud pahameeleks kiputakse tihtilugu nimetama pidžiniks ükskõik missugust kontaktimõjulist keelevarianti (eriti arengu algstaadiumis). Näiteks eesti-vene suhtlus turul ei ole pidžini ega kreooli keele näide, sest puudu on olulised tunnused: erinevalt pidžinite tekke olukorrast, on kõnelejatel enamasti üksteise keelest mingigi ettekujutus, keeled on kättesaadavad (s.t on võimalus neid õppida), seega sünnivad kompromissid hoopis teistel põhjustel (näiteks venelasest müüja ei

julge rääkida kliendiga eesti keelt, kuid ükskeelse vene keele variandi pealesundimine tundub ebaviisakas).

Samuti pole pidžin algaja õppija sihtkeelevariant. Vahekeel tähendab, et sihtkeel selle sõna otseses mõttes on olemas (s.o eesmärk omandada mingilgi tasemel teatav keel), pidžini teke ei eelda aga üldse soovi ega vajadust keelt omandada. Raamatu autor toetub ühelt poolt *russenorsk*’ile (vene-norra pidžinile, mis eksisteeris oletatavasti juba XVIII sajandil norra meremeeste ja vene kaupmeeste suhtlemisvahendina) ja teiselt poolt uuematele norralaste vene vahekeelt käsitlevatele uurimustele. Pidžini iseloomulikuid jooni on teatavasti muutelõppude ja muuteparadigmade nappus, fikseeritud sõnajärg, 2–3 universaalset kaassõna jms. Nõnda pole *russenorsk*’is üldse käändeid ega käändelõppe, kuid isegi varasemates vahekeele staadiumides püütakse vene käändeid markeerida. Selles mõttes on vene keel oma rikkaliku morfoloogiaga nagu lakmuspaber, mis aitab erinevaid keeletüpe eristada, samal ajal kui inglise, prantsuse jms vähese morfoloogiaga keel ei võimalda selliseid võrdlusi hästi teha.

Välismaalastega suhtlemise register tundub esmapilgul pidžinite tekke mõistliku seletusena. Autor ei heida seda ideed täiesti kõrvale, kuid toetudes K. Fjodorova uurimusele, nendib ta, et vene keeles ei ole vastav register sugugi maksimaalselt lihtne ega redutseeritud, vaid pigem ülipüüdlik: välditakse kõnekeelele iseloomulikke lühendeid, kasutatakse maksimaalselt kirjakeelseid vorme, pakutakse erinevaid sünonüüme jne. See tekitab järjekordselt küsimuse, mida üldse tähendab keele lihtsustamine. Siiski arutatakse välismaalastega suhtlemise registri rolli pidžinite tekkega seoses järgmistes peatükkides, sest selline register võib ajas muutuda ega ole tänapäeval see mis kunagi varem.

¹ Vt väikest ülevaadet: M. Rannut, Ü. Rannut, A. Verschik, Keel. Võim. Ühiskond. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 2003, lk 174–186.

² P. Ariste, Keele kreolisatsioon. – Keel ja Kirjandus 1979, nr 7, lk 403–406; I. Lehiste, A Poem in Halbdeutsch and Some Questions Concerning Substratum. – Word 1965, nr 21, lk 55–69.

Pidžini geneetilise kuuluvuse küsimus tekitab siamaani lahkarmumusi. Mõningad uurijad (nt Salikoko Mufwene) arvavad, et pidžini tekkeolud on küll erilised (orjakaubandus, koloniaalolud, töö istandustes jms), kuid mitte keeletüüp ise. Teised (nt Sarah G. Thomason ja Terence Kaufman) väidavad, et kontaktkeeled (pidžinid, kreooli keeled ja segakeeled) ei teki ega kandu edasi tavalisel viisil, seega ei allu tavapärasele geneetilisele klassifikatsioonile ja on seetõttu mittegeneetilised keeled. Raamatu autor kaldub liigitama pidžineid ja kreooli keeli samasse rühma nende leksifitseerijaga (s.o keelega, millest on pärit suurem osa pidžini sõnavarast). Ta kasutab selleks traditsioonilise komparativistika meetodeid, glotokronoloogiat jne (lk 71–76), väites, et geneetilise kuuluvuse tuvastamine taandubki põhisonavara häälikute vastavuste tuvastamisele (lk 71). Siinkirjutaja ei saa sellise väitega kuidagi nõustuda vähemalt kolmel põhjusel. Esiteks, tuleb välja, justkui poleks morfosüntaksil ega semantikal keele arengus mingit rolli, ometi tundub see väide absurdne. Teiseks, piirates geneetilise kuuluvuse vaid häälikute vastavusega, on juba ette teada, et pidžinil ja kreooli keeltele on palju ühist leksifitseerijatega, ning vastus on seega ka ette teada. Kolmandaks, kuigi J. Perhvalskaja ise mõnab, et ta ei kirjuta segakeeltest, teeksid teatavat tüüpi segakeeled (nt *Michif*³) vastavuste tuvastamise mõtteks: mida teha siis, kui verbifraasi leksikaalne allikas on üks keel ja nimisõna fraasi oma hoopis teine?

Teises peatükis esitatakse ülevaade kõikvõimalikest kirjanduses mainitud vene pidžinistest ja nende uurimisaja-

³ Vt P. Bakker, *A Language of Our Own. The genesis of Michif – the Mixed Cree-French Language of the Canadian Métis*. New York: Oxford University Press, 1997.

loost, samuti ilukirjanduslikest tekstidest, kus esineb pidžinite näiteid. Selgub, et erinevates allikates figureerib rohkesti vene keele alusel tekkinud pidžineid, kuid paljude kohta ei ole midagi teada, isegi üksikuid lausenaiteid mitte (autor küsib õigustatult, mis on *transtundra kristlik vene pidžin*, lk 78–79). Pole samuti teada, kuidas erinevate autorite mainitud keelekujud on omavahel seotud ja mis allikatele toetatakse, eri allikates on lahknevusi, näiteks nimetavad J. Arends ja P. Muysken koguni nelja vene pidžinit, millele vastab S. Wurmi atlasas vaid üks vene-hiina pidžin. Siiski on J. Perhvalskaja arvates seegi nimetus ekslik, sest selle pidžini vahendusel ei suheldud mitte ainult hiinlastega, vaid ka evenkide, tunguuside, jaapanlaste, mongolite ja paljude teiste rahvastega kogu Venemaa-Hiina ja Venemaa-Mongoolia piiri ääres. Seetõttu oleks parem koondnimetus siberi vene pidžin (*сибирский русский пиджин*, lk 81). Üldjoontes võib eristada kolm vene pidžinite rühma: siberi vene pidžin, millele osutataksegi raamatus kõige rohkem tähelepanu, *russenorsk* ja Taimõri poolsaarel kunagi levinud pidžin *govorka* (*говорка*), mis avastati suhteliselt hiljuti, alles 1980. aastatel.

Pidžini tekke problemaatika juurde pöördub autor tagasi konkreetselt vene pidžinite kontekstis (lk 116–137). Esitatakse traditsioonilisi küsimusi: kas mono- või polügenees, kas substraadi mõju või universaalid? Saame teada, et monogeneesi vaatepunkti esindaja on Venemaa uurija I. Kozinski, kelle ühise protopidžini idee toetub üksnes keelenäidetele, eirates täiesti keeleväliseid tegureid, sotsiolingvistilist ajalugu jne. Tuleb märkida, et I. Kozinski ei teadnud midagi *russenorsk*'ist ega *govorka*'st, samuti mitte vene-aleuudi segakeelest (*медновский язык*, s.o Mednõi saare keelevariant). Polügeneesi pooldajad on aga enamuses: Ingvild Broch,

Ernst H. Jahr, Johanna Nichols, Dieter Stern, Eugen Helimski.

Kuigi puhtintuitselt on polügeneesi teooria vastuvõetavam (lk 117), ei seleta see eri ajal eri paigus tekkinud vene pidžinite ühisjooni. Silmatorkavalt ühised on järgmised jooned: 1) SOV-sõnajärg (v.a *russenorsk*); 2) ainsuse 1. pöörde pronomeniid *моя* 'mina, minu, mind jne', *твоя* 'sina, sinu, sind jne'; 3) muutumatu verbivorm, mis kõige sagedamini langeb kokku vene imperatiivi ainsuse vormiga (*говори* 'rääkima, räägin jne', *ходи* 'kõndima, minema, kõnnin, lähen jne'). Autor näitab, et need jooned ei ole tuletatavad vene kohamurretest, harimatust argikõnест (*просторечие*) ega vahekeeltest.

Siberi pidžini SOV-sõnajärge on püütud seletada substraadiga. Kuid arvukatest substraatkeele kandidaatidest on sellise sõnajärgega vaid uurali ja altai keeled, mitte aga hiina keel. Võimalik, et siberi pidžin tõrjus välja mõne vanema pidžini, mis oli tekkinud just SOV-keelte alusel, kuid seda ei saa kindlalt väita. Kuid see sõnajärg esineb ka *russenorsk*'is (kuigi mitte nii järjekindlalt kui mujal), mille puhul kumbki osalejakeel ei ole SOV-keel. J. Perehvalskaja seletust võiks tinglikult nimetada kombineeritud universalistlik-substratistlikuks seletuseks. Ilmselt oli SOV-sõnajärg iseloomulik vene pidžinitele üldse. Tulles tagasi Kozinski hüpoteesi juurde, oletab Perehvalskaja, et kunagi oli tõepoolest olemas muulastega suhtlemise keelevariant, mis oluliselt erineb praegusest, ja et selle keelevariandi levitajateks oli suhteliselt väike rühm inimesi: kaupmehed, kütid, kasakad, maksukogujad, misjonärid jne. Selline variant oli välja kujunenud enne vene pidžinite teket (XVII–XVIII saj) ja ehk hoopis muudel aladel (mitte Norras ega Hiina piiri ääres). Nimetatud registris võis aga tõepoolest mängida rolli uurali ja turgi substraat: ei tohi unustada, et enne stabiliseerumist on

pidžinis palju varieerumist, eriti olenevalt sellest, mis on kõneleja esimene keel (Perehvalskaja nimetab selliseid variante etnolektideks, kuid termin on juba kasutusel mujal ega tundu seetõttu siinkohal õigustatud, kuigi eri keelilise taustaga kõnelejaid on tõepoolest kasulik eristada). Edaspidi võis aga pidžin stabiliseerudes muutuda, olenevalt suhtlejate oma keelest, see seletaks *russenorsk*'i sõnajärje ebajärjekindlust (lk 121–122).

Verbi vormi puhul arvab autor, et see pole tegelikult imperatiiv kui selline, vaid pigem olevikutüvi, mis langeb tihhilugu imperatiiviga kokku (vene verbil on infinitiivi- ja olevikutüvi, mis paljudes verbides erinevad): *работат'* (infinitiiv), *работай-у* (oleviku ainsuse 1. pöörde), *работай* (ainsuse imperatiiv). Mõni verb esineb pidžinites ka infinitiivtüve kujul. Kui tüved erinesid palju ja tekkis lahknevusi, valiti sagedasem vorm.

Pronomenid on vist kõige salapärasem pidžinite joon. Vorme *моя* ja *твоя* ei saa seletada kõrge esinemissagedusega (vaevast on naissoo possessiivpronomen kõige sagedasem vorm). Huvitav, et vorm *твоя* ei ole nii levinud kui *моя*. Pakutud seletus toetub muulastega suhtlemise registri kui protopidžini hüpoteesile. Ühes XVII sajandist pärit vene vestmikus pakutakse fraase, mille abil venelane võiks suhelda inglastega. Inglise keeleks võib seda nimetada vaid tinglikult (*ми го то англиш ярт* 'lähen inglise hoovi'), kuid oluline on see, et seal figureerib kahekordne vorm *ме + моя*: *гими моя форо скриверс* 'anna mulle kirjutamiseks'. Teise isiku vorm *твоя* aga olevat tekkinud analoogia teel (lk 127–128). Seletus tundub teravmeelne, kuid üpris spekulatiivne, selle paikapidavust on võimatu kontrollida.

Kolmas peatükk käsitleb pidžinite grammatikajooni. Kuigi nimisõna jääb muutumatuks ning kasutatakse 2–3 universaalset kaassõna (siberi pidžinis

за, *govorka's* *места* < *место*) jne, näitab ülevaade, et pidžinid pole sugugi primitiivsed ega kõige lihtsamad keeled. Nn laienenud siberi pidžinis, s.o mõnevõrra konventsionaliseerunud ja levinud variandis, on juba aspektuaal-temporaalseid tunnuseid (lk 157). Siberi pidžinis on osa tunnuseid pärit hiina keelest ja osa on uues grammatilises tähenduses grammatikaliseerunud vene verbivormid: *буду* (ainsuse 1. pöörde tulevik verbist *быть* 'olema'), *еса* (< *есть* 'olema'). Nõnda on võimalik väljendada tulevikku, imperfektiiv (tunnuseks on *-ла*, mis on ühtlasi hiina ajatunnus ja vene mineviku tunnus koos naissoo lõpuga, nagu näiteks *говори-ла-а* 'rääkis'), perfektiiv ja pluskvamperfekti, nt verbi 'rääkima' vormid: *говори* (olevik), *говори буду* (tulevik), *говори ла* (imperfektiiv), *говори еса* (perfektiiv) ja *говори была* (pluskvamperfekt). Ka on võimalik väljendada modaalsust: *говори ниможна* 'ei tohi rääkida' (vrd vene *нельзя говорить*) (lk 163–164).

Raamatu teine osa on vene pidžinite materjalide korpus, mis koosneb järgmistest rühmadest: 1) keeleteadlaste ja kirjanike (tegelaskujude kõne edastamiseks) kirjapandud materjal; 2) tekstikatkendite ja üksikute sõnade kirjapanekud; 3) mälu järgi kirjapandud materjal ja lindistuste litereeringud (keeleteadlaste, aga ka memuaristide kogutud); 4) keelejuhtidelt sihipäraselt kogutud keelenäidete lindistused. Kõige lõpus on siberi vene pidžini sõnastik, kus märksõnadeks on vene lekseemid. Võib muidugi arutleda, kas ilukirjanduslikud tekstid on usaldusväärne materjal või mitte, autor eristab selgelt ilukirjanduslikud allikad kõigest muust.

Peale vanade pidžinite materjali on esitatud veel muid lühimaterjale, mis on kirja pandud hiljuti ja mis ei ole ranges mõttes pidžin, vaid protopidžin ehk žargoon. Nõnda esitab autor ka soome-vene žargooni, mis on tekkinud Tikkurilas vene-soome kaubanduses (soomlased müüsid venelastele kasutatud külmkappe). Kirjapanek on pärit aastaist 2001–2002. Näiteks olgu toodud markantsed laused *Mercedec ремонт туле ой-ой-ой* 'Mercedese remont läheb väga palju maksma' ja *Ночью масина улица аткрытта* 'auto jääb ööseks õue lukustamata'. Žargooni materjal on esitatud võrdluseks: kuigi ka siin kehtivad üldised põhimõtted (praktiliselt olematu morfoloogia, väga lai polüseemia, kontekstile ja ühistele teadmistele toetumine jne), ei esine vanadele vene pidžinitele iseloomulikke jooni. Ei ole aga selge, kas näited on pärit soomlaste või venelaste kõnest (oletatavasti on kaks mainitud näidet siiski soomlaste produtseeritud, millele viitab esimese näite sõnajärg ja teise geminatsioon).

Lõpetuseks võib öelda, et hoolimata mõnest vaieldavast ja/või ülimalt spekulatiivsest väitest, on J. Perehvalskaja raamat teretulnud kokkuvõte: ühtede kaante vahele on kogutud praktiliselt kõik, mida on vene pidžinitest teada. Kuigi teema ei olnud mulle enne tundmatu, sain suure hulga uusi faktiteadmisi. Kes oskab vene keeles lugeda, soovitan: *книга много-много читай ла, ваша тоже читай можна буду, шибка харашо еса* 'lugesin raamatut üsna põhjalikult, võiksite ka lugeda, on üpris hea'.

ANNA VERSCHIK